

Любов Царик, асистент

Жанр балади у творчості Володимира Сосюри

Балада — один з найпопулярніших у світовій літературі жанрів, який впродовж століть привертав і привертає увагу письменників, читачів і дослідників. Посідає він чільне місце і в українському письменстві. Шлях розвитку української балади був нерівним: інтерес до неї то підвищувався, то спадав, проте ніколи не зникав зовсім.

Найвищого розквіту жанр балади досяг в епоху романтизму, наочно і глибоко виразивши естетичну концепцію цього напрямку.

Властиві баладі риси художнього освоєння дійсності: емоційність, піднесеність у відтворенні героїв, наділених сильними пристрастями, потяг до незвичайних подій і характерів — стали причиною активного функціонування цього жанру і в 20-х роках ХХ століття. Романтичному осмисленню світу значною мірою сприяло небувале піднесення, яке охопило творчу інтелігенцію після Лютневої революції 1917 року, та надія на незалежний розвиток української держави і культури. Національно-визвольні змагання в Україні того періоду дали поштовх до появи великої кількості літературно-мистецьких організацій, розвитку стильових напрямів і течій.

Новий імпульс до розвитку отримали і традиційні літературні жанри. Надзвичайно сприятливою в освоєнні нових типів, характерів, у трансформації неординарних життєвих ситуацій виявилася балада. З цього приводу С.Л.Страшнов писав: «Факти, які постачала письменникам громадянська війна, виявилися баладними на двісті відсотків: ущільнена динаміка подій, їх фантастичність, трагічний розкол сімей на ворогуючі табори — все це дуже нагадувало колізії народних і класичних балад, але явно перевищувало колишні жанрові зразки за напругою і масштабом, соціальною гостротою» [1, 3-

4]. Дійовими особами в баладах ставали звичайні люди, життя пропонувало їм нові драматичні ситуації.

До жанру балади у той час звертаються В. Еллан, В. Поліщук, В. Сосюра, Є. Плужник, П. Карманський, Д. Загул, М. Терещенко, В. Свідзинський, М. Йогансен, О. Влизько, Б.-І. Антонич та ін. Трагізм національно-визвольних змагань, висока напруга драматичних ситуацій породжують непересічні характери, незвичайні типи. Автори відчувають особливий інтерес до небуденних подій, ситуацій, героїчних постатей. Домінують децю плакатні образи незламних борців, яких автори наділяють лише позитивними рисами, розповідаючи про них піднесено-романтичним тоном.

Якщо у романтичних баладах ХІХ ст. герой зосереджувався в основному на своїх почуттях, переживаннях, а його розум, сміливість, благородство були спрямовані на те, щоб завоювати прихильність коханої людини, врятувати її від небезпеки, то тепер робиться акцент на інших рисах його характеру. На перший план зображення висуваються цілеспрямованість, несхитність, сильна воля, безкомпромісність і принципиовість, часто аж до самопожертви. Вольовим, безкомпромісним, здатним на самопожертву є герой Є. Плужника у баладі “Потомлені коні”. Незламним бійцем постає і Сенька-арсеналець з однойменної балади М. Терещенка. Такими є і бідний наймит Євген, і безіменний герой з балад В. Сосюри “Євген”, “Комсомолец” і В. Бобинського (“Касарняна балада”), Л. Первомайського (“Героїчна балада”), А. Малишка (“Бронепоезд”, “Корнюша”), Д. Загула (“Марійка”).

У творчій спадщині В. Сосюри є кілька балад про національно-визвольні змагання в Україні 1917-1921 років. Об'єднані приналежністю до одного жанру, вони все ж відрізняються одна від одної способом нарації, композицією, зображально-виражальними засобами. Балада “Євген” — цілком романтична. Сучасного звучання їй надає тільки повідомлення автора про те, що герой пішов у Червону гвардію. А сюжет, образи, зав'язка твору — все витримане в дусі класичних романтичних балад. Наймит Євген покохав панську дочку Констанцію. Дівчина відгукнулася на щире почуття, але соціальний стан і майнова нерівність були непереборною перешкодою на шляху до їхнього щастя. Та в суспільстві відбуваються соціально-політичні зміни. Євген подався воювати. І тут автор використовує несподіваний для реципієнта сюжетний хід — зманіжена панянка, щоб не роз-

лучатися з коханим, іде за ним. Подібного повороту сюжетної лінії в баладах ХІХ ст. немає. Привертає увагу і новаторство форми твору: написана вона ритмічним тристопним ямбом, тоді як для класичної балади характерний амфібрахій.

Для балади “Євген” характерні стислість викладу, невеликий обсяг тексту. Розповідач поєднує зображення подій у їх послідовному розвитку з ліричною манерою розповіді. Специфічною ознакою композиції балади є те, що її розповідач — всезнаючий. Він, втручаючись у хід подій, прискорює розв’язку твору:

Та сил немає в мене
Співать про квіти й луг.
Констанцію й Євгена
Зарубано в бою [2, I, 182].

Твір пройнятий світлим сумом, він завершується афоризмом, який відповідав духові свого часу:

В любові є повстання,
В повстанні є любов [2, I, 183].

Однозначним у своїй принциповості, близьким за духом героєві попереднього твору є і комсомолець з однойменної балади В. Сосюра. У невеликому за обсягом творі автор показує трагедію України, яка втратила шанс на побудову власної держави і була втягнута у “безумство бурі світової”. Ліричний герой балади позбавлений індивідуальних рис і, по суті, нічим не відрізняється від деяких персонажів В. Еллана, М. Йогансена, М. Терещенка у творах про громадянську війну. Та все ж у художньому плані балада “Комсомолец” стоїть значно вище. Їй властиві всі жанрові ознаки сучасної балади — “героїчний зміст, драматично напружений сюжет, підкреслена узагальненість, відсутність деталізації, стислість у викладі матеріалу. Гострота і трагічність сюжету поєднуються в ній з яскравими ліричним забарвленням розповіді [3, 43]. Гостро трагедійний сюжет балади, логічним завершенням якого є загибель головного героя, подано надзвичайно лаконічно, метафорично. Напене, ця особливість твору дала підстави В. Моренцю назвати твір поетичною новелою [4, 128]. У баладі вдало поєднуються елементи трьох літературних родів: епосу, лірики і драми. Драматичну напругу ситуації Сосюра вдало передає за допомогою коротких, неповних речень, “рубаних фраз” прямої мови. Це підсилює експресію нарації і психологізм у змалюванні трагедії українців, які борються на протилежних сторонах барикад, часто захищаючи чужі Україні інтереси напасника:

— Всі ж ви такі, як і я, чорнобриві!..
 Жалко розстрілювать всіх!..
 Гляньте навколо... і сонце, і ниви...—
 Відповідь — сміх... [2, I, 183].

Автор часто вживає у баладі, як і в наведеної вище строфі, три крапки, які є апосіопезами. Вони спонукають читача доповнити своєю уявою зображене, осягаючи шлях авторських асоціацій. Правдиво і вражаюче Сосюра зображує жах полонених перед неминучою загибеллю, неповторну красу життя в останню мить, відчайдушність приречених. І тоді стає відчутним, яка людяність керує безіменним героєм, що йде на смерть заради інших. Опинившись в межовій ситуації, він приймає рішення своєю смертю врятувати життя товариству. Та трагедія безіменного героя, як і подібних героїв балад про громадянську війну інших авторів, полягає в тому, що, шукаючи волі для інших, вони самі не є вільними. Під тиском більшовицької ідеології у свідомості людей атрофувався весь комплекс естетичних цінностей. Перш за все — ідеал свободи — та рушійна сила, яка споконвічно була одним з найважливіших чинників у збереженні української нації.

Особливе місце у баладній творчості В. Сосюри займає ліро-балада “Перстень” (жанрове визначення — авторське). Надрукована вперше у третьому числі журналу “Червоний шлях” за 1926 рік, балада пізніше увійшла до збірки “Золоті шуліки” (1927), а потім — до другого тому тритомного видання поезій (1929 р.). Пізніше твір не перевидавався і до 10-ти томного видання не був уведений, поповнивши список забронених.

Закономірністю літературного процесу 20-х років було посилення в творах особистісного, авторського начала. Ця тенденція чітко простежується, зокрема, і в баладі «Перстень». Ліро-епічний «автор» твору — оповідач, що, будучи головним персонажем, «оповідає в першу чергу про самого себе, причому себе він «бачить» зсередини, «знає» і розкриває власні думки і переживання» [5, 152]. Безперечно, така манера оповіді, хвилювання оповідача створюють особливу емоційну напругу балади. Композиційно вона складається з трьох частин і вступу, що, повторюючись у незначних варіаціях, є своєрідним рефреном, характерним для романтичних балад:

Я у полі. Хто зі мною?
 Тільки біла путь...
 Тільки спомини юрбою на снігу встають.
 Кров — у щоки, кров — у скроні...

Знову, знов, як стій:
 На заплаканій долоні
 Перстень золотий.
 А над ним обличчя любе,
 В ньому біль і гнів...
 І шепочуть мертві губи:
 «Ти його убив...» [6, II, 137].

Такий початок звучить інтригуюче, викликає зацікавлення у читача. Своєрідність композиції твору полягає у двоплановості сюжету. Сюжетна канва твору розподілена у двох часових площинах — минулому і сучасному. Звертання автора до жанру балади було не випадковим — воно викликане прагненням відтворити у творі рух часу.

Події у першій частині балади зображені ретроспективно. Оповідачеві важко забути криваві бої, загиблих друзів і смерть політичних противників. Він за наказом революції розстріляв петлюрівського офіцера, який перед смертю передав перстень для своєї дружини. Як і вимагає баладний жанр, тривожний стан природи, напружений настрій, лаконічність виразу і трагічність випадку підпорядковані одному задумові:

Тільки крик: — «За Україну» —
 Тільки сніг і кров...
 Але я його дружини
 Їй досі не знайшов [2, II, 138].

Драматизм ситуації, доцентровість сюжету закономірно ведуть до подальшого трагічного розвитку подій. Після революції герой-оповідач став сількором. Але ще більше випробування долі чекає його тепер: він закохався у дружину вбитого офіцера. Сільська вчителька, що стала коханкою героя, впізнає на його руці перстень свого колишнього чоловіка. Кульмінація конфлікту переноситься у внутрішній світ героїв. Драматизм, високе напруження почуттів зосереджується у душі дружини офіцера, якій судилося покохати вбивцю свого чоловіка. Серце таких випробувань не витримує. А ліричний герой усвідомлює, що разом з тим офіцером він розстріляв і свою любов:

За вікном — туман і зорі,
 Мертво світить сніг.
 Та нема огні в взорі
 Од очей моїх.
 Наче хвилями озера
 З хмарами в бою
 Розстріляв я офіцера

Ілюбов свою [2, II, 140].

«Перстень» має чимало ознак романтичної балади XIX ст. (рефрен, похмурий пейзаж, на фоні якого розгортаються події, трагічний фінал). Водночас у творі дуже помітний подих часу: події національно-визвольних змагань, жорстокі бої надають йому динаміки. Традиційні поетичні засоби поєднуються із сучасною авторів лексикою (сільбуд, сількор, повстанці, карабінка...). Основним рушієм сюжету балади є напружений драматичний конфлікт героя-оповідача з дійсністю (і особистого, і соціального планів). Це дає всі підстави вважати «Перстень» однією з найкращих неоромантичних балад в українській літературі.

Отже, в українській літературі 20-х років і в творчості В.Сосюра, зокрема, жанр балади зазнавав творчої трансформації. «Жанр завжди той і не той, завжди старий і новий одночасно. Жанр відроджується і оновлюється, на кожному новому етапі розвитку літератури і в кожному індивідуальному творі даного жанру... Жанр живе сучасним, але завжди пам'ятає своє минуле» [7, 122]. Балада зберегла класичні жанрові ознаки. У першу чергу, це поєднання елементів трьох літературних родів: лірики, епосу і драми. А, за твердженням Й.В. Гете, це є неодмінною особливістю справжньої балади [8, 554]. Л. Уланд теж підкреслював необхідність сполучення у баладах ліричного почуття, епічної наочності і драматичної дії [9, 556]. Проте, якщо основною ознакою цього жанру в XIX ст. була інтригуюча фабула з фантастичними персонажами, неймовірними пригодами і чаклунськими перетвореннями, то в сучасних баладах ці елементи відсутні. Вони «витісняються історико-героїчними мотивами, пов'язаними з добою визвольних змагань 1917-21 рр.» [10, 77]. У цих баладах відсутні не тільки фантастичні моменти, але часто нема і самої фабули. При цьому динамізм творів не тільки не втрапився, а навпаки — посилюється за рахунок внутрішньої енергії, напруженого духовного світу персонажів, трагізму внутрішнього драматичного конфлікту.

Література:

1. Страшнов С. «Молодит и лад баллад»: Литературно-критические статьи. — М.: Современник, 1990. — 157 с.
2. Сосюра В. Твори: В 10-ти т. — Т.1. — К.: Дніпро, 1971.
3. Лесин В., Пулинець О. Словник літературознавчих термінів. — К.: Радянська школа, 1971. — 487 с.
4. Моренець В. Володимир Сосюра: Нарис життя і творчості. — К.: Дніпро, 1990. — 262 с.

5. Смілянська В. «Святим огненным словом...» Тарас Шевченко: поетика.— К.: Дніпро, 1990.— 290 с.
6. Сосюра В. Поезії. Т.2.— Х.: Держвидав України, 1929.— 224 с.
7. Бахтин М. Эстетика словесного творчества.— М.: Искусство, 1979.— 320 с.
8. Гете И.В. Разбор и объяснение //Эолова арфа: Антология баллады.— М.: Высшая школа, 1989.— С. 554-556.
9. Уланд Л. О балладе //Эолова арфа: Антология баллады.— М.: Высшая школа, 1989.— С. 556-562.
10. Літературознавчий словник-довідник //За ред Р.Т. Гром'яка та Ю.І. Коваліва.— К.: ВЦ «Академія», 1997.— 752 с.